

Medine Döneminde Kubâ

Qubâ, in the Medina Period

Fatih OĞUZAY*

Öz

Hız. Peygamber, zorlu bir hicret yolculuğunun ardından Medine'nin en büyük yerleşim yerlerinden biri olan Kubâ'ya vardı ve burada birkaç gün kaldıktan sonra şehir merkezine intikal etti. Böylece nispeten verimli arazileri, su kuyuları ve Medine merkezine yakınlığı ile bilinen Kubâ hicretin varış noktası oldu. Hız. Peygamber burada kaldığı sayılı günlerde Kubâ halkı ile ilgilendi ve ayrıca bir mescit inşası için gerekli çalışmaları başlattı. Medine merkezine yerleştikten sonra da haftanın belirli günleri Kubâ'yı düzenli olarak ziyaret etmeye ve halkıyla yakından ilgilenmeye devam etti. Bu ziyaretlerinde ve Kubâ halkıyla ilişkilerinde merkezi bir rol oynayan Kubâ Mescidi'nin inşasında bizzat yer aldı. Sonraki yıllarda yapılan mescit çalışmalarını da takip etti. Burada görevlendirdiği imam ve müezzinler vasıtasıyla da irtibatı sürdürmeye devam etti. Kubâ halkı da talep ve şikayetlerini Resûlullah'a kolaylıkla iletme imkânına sahipti. Zira Hız. Peygamber'in düzenli olarak onları ziyaret etmesinin yanı sıra aradaki mesafenin yakınlığı nedeniyle Kubâ ahali de Medine'ye kolayca gelebilmekteydi. Nitekim en azından haftada bir kez cuma namazı için Medine'ye gelmeleri emredilmişti. Bunlara ek olarak yaşanan bazı problemler üzerine Hız. Peygamber'in en kısa sürede Kubâ'ya intikal ettiği ve bizzat ilgilenecek meseleleri çözdüğü de olmaktadır. Hız. Peygamber'in Kubâ ile ilişkilerini müstakil olarak ele alan bu makale bilhassa Kubâ tarihi açısından önem taşımaktadır. Buna ek olarak araştırmanın Medine döneminin daha iyi anlaşılmasına katkı sunması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Hicret, Medine, Kubâ, Kubâ Mescidi, Mescid-i Dırâr

Abstract

The Prophet first arrived in Qubâ, one of the largest settlements in Medina, after a difficult journey of hijra and stayed there for a while. Thus, Qubâ, known for its relatively fertile lands, water wells and proximity to the center of Medina, went down in history as the destination of the hijra. In a few days that the Prophet stayed here, he took care of the people of Qubâ and started the works for the construction of a mosque.

After settling in the center of Medina, the Prophet regularly visited Qubâ on certain days of the week and took care of its people. He personally worked in the construction of the Qubâ Masjid, which played a central role in these visits and in his relations with the people of Qubâ. He also followed the

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, foguzay@comu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2339-3815, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 31/01/2023, Accepted/Kabul Tarihi: 08/03/2023, Published/Yayın Tarihi: 18/03/2023.

construction of other mosque in here. He provided religious education with the imams and muezzins he appointed here, as well as providing communication with the region. In addition, the people of Qubâ did not have any trouble in conveying their demands and complaints to the Messenger of Allah. Because of the closeness of the distance and the importance of Qubâ, the Prophet regularly visited them. The people of Qubâ used to come to Madînah at least once a week for Friday prayers. In addition to these, when problems were seen here, the Prophet would immediately go to Qubâ and solve the problems himself.

This research, which deals with the relationship of the Prophet with Qubâ independently, is especially important in terms of Qubâ history. In addition, it is aimed to contribute to a better understanding of the Medîna period.

Keywords: Sirah, Hijra, Medîna, Qubâ, Qubâ Masjid, Dirâr Masjid

Giriş

Hicretin varış noktası olan Kubâ, aynı zamanda Medine'nin en önemli yerleşim yerlerinden biriydi. Şehir merkezine olan yakınlığının yanı sıra verimli arazileri ve su imkânlarıyla kalabalık bir nüfusa ev sahipliği yapmaktaydı. Bu nedenle hicretten sonra Hz. Peygamber'in de yakından ilgilendiği bir yerleşim yeri olmuştu. Kubâ'nın İslâm öncesi tarihi, coğrafyası ve hicretin varış noktası olması gibi hususlar başka bir araştırmada ele alındığından¹ bu çalışmada hicretten sonra Kubâ'da yaşanan bazı gelişmeler ve Hz. Peygamber'in Kubâ ile münasebetleri üzerinde durulacaktır.

Öncelikle Hz. Peygamber'in Kubâ'daki ilk günleri ve buradan Medine şehir merkezine intikali birinci başlık altında ele alınmıştır. Ardından Resûlullah'ın Kubâ ziyaretleri ve halkıyla iletişimde merkezi bir rol oynayan Kubâ Mescidi ile hicretin ilk günlerinde Kubâ'da ortaya çıkan İslâm karşıtlarının yıllarca devam eden faaliyetlerinin bir neticesi olarak inşa edilen Mescid-i Dirâr üzerinde durulmuştur. Böylece Hz. Peygamber'in Kubâ ile münasebetleri buradaki mescitler bağlamında değerlendirilmiştir. Son olarak ise Resûlullah'ın Medine'ye yerleştikten sonra Kubâ ile olan irtibatı çeşitli örneklerle tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma hazırlanırken siyer kaynakları başta olmak üzere tefsir, hadis, İslâm tarihi ve coğrafya eserleri gibi farklı kaynaklardan Kubâ ile ilgili konulara dair veriler tetkik edilmiştir. Ayrıca çeşitli açılardan çalışma konusuyla ilgisi bulunan az sayıdaki makale ve ansiklopedi maddesinden istifade yoluna gidilmiştir. Hz. Peygamber'in Kubâ halkıyla olan münasebetlerini ve burayı nasıl yönettiğini konu edinen araştırma, hassaten Kubâ tarihi açısından önem taşımakla birlikte Medine döneminin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmayı hedeflemektedir.

---

¹ Fatih Oğuzay, "Hicretin Varış Noktası Kubâ", *Amasya İlahiyat Dergisi* 19 (Aralık 2022), 280-314.

1. Hz. Peygamber'in Kubâ'daki İlk Günleri ve Buradan Medine'ye İntikali

Zorlu bir hicret yolculuğunun ardından Hz. Ebû Bekir ile Kubâ'ya varan Hz. Peygamber şehrin girişindeki Harre bölgesinde kendilerini endişe ile bekleyen Medineliler tarafından karşılanmışlardı. Daha sonra hep birlikte Kubâ sakinlerinden Benî Amr b. Avf'a mensup olan Külsûm b. Hidm'in evine konuk olmuşlardı. Ev sahibi müşrik olduğu halde² onları güzel karşılamış ve kendilerine Ümmü Cürzân denilen hurmadan ikram etmişti. Kendilerine ikram edilen bu hurmanın cinsinin öğrenen Hz. Peygamber de "Ümmü Cürzân" hurması için bereket duası yapmıştı.³

Hicretin bu ilk günlerinde Hz. Peygamber Külsûm'ün evinde misafir edilirken Hz. Ebû Bekir ise Hazrec kabilesine mensup olan Hubeyb b. İsâf'ın bazı rivayetlere göre de Hârice b. Zeyd'in evinde konaklamıştı.⁴ Külsûm b. Hidm'in Evs kabilesine mensup olduğu bilindiğinden Hz. Ebû Bekir'in Hazrec kabilesine misafir olması Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki gerginliğin dikkate alındığını göstermektedir. Zira Medine'de hâkim unsuru oluşturan bu iki kabile arasında uzun yıllar devam eden gerginlik cereyan eden savaşlarla hat safhaya ulaşmıştı. Her ne kadar Hz. Peygamber'in liderliğinde birleşme konusunda anlaşmış olsalar da hicret günlerinde aralarındaki düşmanlık etkisini sürdürmekteydi.⁵

Hz. Peygamber'in buradaki ilk günlerinde Hz. Ali de zorlu bir hicret yolculuğunu tamamlayarak Kubâ'ya varmıştı. Zira müşrikler tarafından öldürülme kararının alındığını öğrenen Resûlullah şehri gizlice terk etmek zorunda kaldığında⁶ öncelikle kendisinde bulunan bazı emanetlerin iade edilmesini gerekli görmüştü. Ancak mevcut şartlar altında bu işi bizzat yapması mümkün değildi. Bu nedenle emanetlerin iadesi işini Hz. Ali'ye vermişti. Bu görevi yerine getirdikten sonra yola çıkan Hz. Ali, Kubâ'da onlara yetişmişti. Kaynakların aktardığına göre onun Mekke'deki bu bekleyişi üç gün sürmüştü. Kubâ'ya vardığında ise Hz. Peygamber ile aynı evde misafir edilmişti. Ev sahibi yukarıda bahsedildiği üzere henüz müşrik olan Külsûm b. Hidm idi.⁷

² Muhammed b. el-Hasen İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, haz. Salah Abdulaziz Zeyn Sellâme (Medine: Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Medîne, 2003), 71.

³ Nûrüddîn Alf b. Abdillâh Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Muştafâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/191-192.

⁴ Semhûdî, *Vefâ*, 1/194; Hz. Ebû Bekir'in buradaki evi için bk. Firdevs Yıldız, Levent Öztürk, "Medine'de Ashâba Ait Evler: Hz. Ebû Bekr Örneği". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/43 (Haziran 2021): 81-108.

⁵ Belâzürî Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zükkâr - Riyâd ez-Ziriklî (Beirut: Dâru'l-Fıkr, 1417/1996), 1/238. Ayrıca bk. Asri Çubukçu, "Buâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/340.

⁶ Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyarî ve Abdulhafız eş-Şelebî (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955), 1/480-483.

⁷ İbn Hişâm, *Sîre*, 1/493; İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 71.

Hız. Ali Kubâ'da konakladığı iki gece bir adamın komşu evlerden birine geldiğini ve bir şeyler bıraktığını görmüştü. Sabah ev sahibi kadına bunun ne olduğunu sorduğunda ise gelen kimsenin Sehl b. Huneyf olduğunu ve kabilesine ait putları kırıp odun yaparak ihtiyaç sahibi bu kadına verdiğini öğrenmişti.⁸ Rivayette Hız. Ali'nin bu olaya iki gece şahit olduğunun ifade edilmesi onun Kubâ'da en az iki gün kaldığını göstermektedir.

Geceleri yürüyerek gündüzleri ise dinlenerek ilerleyen Hız. Ali yoğun bir çabayla yoluna devam emiştii. Kubâ'ya vardığında ayakları çok kötü bir haldeydi. Hız. Peygamber'in yanına yürüyerek gitmeye hali kalmamıştı. Bu nedenle Resûlullah onun yanına giderek kendisiyle ilgilenmişti.⁹ Hicret için Mekke'den hareket eden Hız. Peygamber'in Hız. Ebû Bekir ile Sevr Mağarası'nda üç gün kaldığı¹⁰ dikkate alındığında onlardan üç gün sonra yola çıkan Hız. Ali'nin de yaklaşık olarak aynı zamanda Medine yoluna girdiği anlaşılmaktadır. Ancak anlaşıldığı üzere onun devesi yoktu ve bütün yolu yürüyerek tamamlamıştı. Bu nedenle onlardan birkaç gün sonra Medine'ye ulaşmıştı.

Kubâ'ya vardıklarında Hız. Ebû Bekir'in başka bir evde misafir edildiği bilgisi dikkate alındığında Resûlullah'ın yalnız bırakılmadığı dolayısıyla Hız. Ali'nin ilk günden itibaren Hız. Peygamber ile aynı evde kaldığı düşünülebilir. Ancak yukarıda bahsedildiği gibi Hız. Ebû Bekir'in Hazrec'e mensup bir evde misafir olmasının muhtemel başka sebepleri söz konusuydu. Diğer taraftan Hız. Ali'nin varışıyla ilgili tasvirlerden anlaşıldığı kadarıyla Hız. Peygamber ondan önce Kubâ'ya varmış ve Hız. Ali'nin gelişini haber almıştı. Bunlara ek olarak yukarıda zikri geçen rivayette Sehl b. Huneyf'in her gece kabilesine ait putları kırarak buradaki bir eve getirdiği ve Hız. Ali'nin de burada ikamet ettiği iki gece buna şahit olduğu ifade edilmektedir. Hız. Peygamber'in Kubâ'da dört gün kaldığı dikkate alınır¹¹ Hız. Ali'nin iki gün sonra burada onlara yetiştiği ve Kubâ'da iki akşam Resûlullah ile aynı evde misafir edildiği daha makul gözükmemtedir. Nitekim İbn Kesîr de Hız. Ali'nin burada bir veya iki gece kaldığını haber vermektedir.¹²

Hız. Peygamber'in Kubâ'daki bu ilk günlerinde Külsûm b. Hidm'in evinde kaldığı kaynaklar tarafında aktarılmakla birlikte bu süreç içerisinde Kubâ ahalisinden Sa'd b. Hayseme tarafından ağırlandığı da ifade edilmektedir. Doğrusu ise ilk evde gecelediği ve ikinci evi bilhassa gündüzleri aktif olarak kullandığı şeklindedir. İslâm'a girmiş olması ve henüz bekar olması gibi nedenlerle Sa'd b. Hayseme'nin evi Kubâ halkıyla görüşmek için tercih

⁸ İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1417/1997), 1/698; Semhûdî, *Vefâ*, 1/194.

⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/698.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001), 1/194-195.

¹¹ Bk. Oğuzay, "Hicretin Varış Noktası Kubâ", 304-307.

¹² Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997), 4/489.

edilmişti. Kaynaklarda bu ev için “bekarlar evi” denildiğine dikkat çekilmekte¹³ ve Kubâ’ya varan bekar muhacirlerin de burada kalmaya başladıkları haber verilmektedir.¹⁴ Ayrıca Sa’d İslâm dinine girmişti.¹⁵ Bu nedenlerle Hz. Peygamber de bu evi insanlarla buluşmak için bir merkez olarak kullanmıştı. Nitekim bu karışıklığa dikkat çeken müellifler de Hz. Peygamber’in gündüzleri Sa’d’ın evindeki yoğun faaliyetleri nedeniyle böyle bir yanlış anlamının ortaya çıktığına işaret etmekte ve Külsûm’un evinde gecelediğine vurgu yapmaktadırlar.¹⁶

Hz. Peygamber, hicretin bu ilk günlerinde henüz Kubâ’da misafir iken şehir ve toplumla ilgili birtakım tecrübeler edinmişti. Örneğin Medine’de yıllarca süren Evs-Hazrec düşmanlığının oluşturduğu toplumsal tahribatin burada da etkili olduğuna şahit olmuştu. İki kabile arasında en son yaşanan Buâs Savaşı’nın izleri silinmiş değildi. Bu nedenle hem Evs hem de Hazrec mensupları Resûlullah’ın diğer kabilenin yanında kalmasından endişe ediyorlardı. Diğer taraftan Hz. Peygamber de Akabe görüşmelerinde ve hicretin gerçekleşmesinde öncü bir Medineli olan Es’ad b. Zürâre’yi Kubâ’da göremeyince sebebini sormuştu. Sa’d b. Hayseme ve orada bulunan bazı kimseler Es’ad’ın Buâs Savaşı’nda kendilerinden bir adamı öldürdüğünü bu nedenle buraya gelemediğini bildirmişlerdi. Ancak buna rağmen Es’ad çarşamba günü akşam ile yatsı vakti arasında kendini gizleyerek Hz. Peygamber’in yanına ulaşmayı başarmıştı. Resûlullah, kendisine durumun ciddiyetini sorduğunda ise her şeyi göze alarak daima Allah Resûlü’nün yanında olmak istediğini ifade etmişti. O gece Hz. Peygamber’in himayesinde Kubâ’da kalan Es’ad, Resûlullah’ın ricası ile Kubâ ileri gelenlerinden Sa’d b. Hayseme tarafından himaye altına alınmıştı. Sa’d durumu kabilesine ilan ettiğinde onlar, Hz. Peygamber’e gelmişler ve kabile olarak Es’ad’ı himayelerine aldıklarını bildirmişlerdi. Bundan sonra Es’ad da peygamber orada bulunduğu müddetçe her gün yanına gelmişti.¹⁷ Böylece düşmanlarını bağışlayıp eman altına alan Kubâ halkı Hz. Peygamber’e olan saygı ve bağlılıklarını göstermişlerdi. Ayrıca bu andan itibaren Hz. Peygamber’in önderliğinde Medine’deki barış süreci fiili olarak başlamış oluyordu.

Hz. Peygamber’in Kubâ’da bulunduğu bu ilk günlerde sadece Kubâlılar değil Medineliler de heyecanla Resûlullah’ı görmek istiyorlardı. Zira bu haber hızla Medine’de yayılmıştı. Örneğin, gelecek olan son peygambere ulaşmak arzusuyla yollara çıkan ve nihayetinde Kurayzaoğulları’ndan bir yahudiye köle olarak satılan Selmân-ı Fârisî de bu günlerde durumdan haberdar olmuştu. O, Medine’de bir hurma bahçesinde ağaçların üzerinde çalışmaktayken sahibi olan yahudinin bir akrabası gelmiş ve Kubâ’daki gelişmeleri haber vermişti. Araplar’ın peygamber olduğuna inandıkları bir adamın etrafında toplanmaya

¹³ Semhûdî, *Vefâ*, 1/192.

¹⁴ İbn Hacer el-‘Askalânî, *Fethu’l-bârî şerhu şahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1379/1959), 7/260.

¹⁵ İbn Hişâm, *Sîre*, 1/493.

¹⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/200; Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Fütûhu’l-bıldân* (Beyrut: Mektebetü’l-Hilâl, 1408/1988), 13; Ayrıca bk. Oğuzay, “Hicretin Varış Noktası Kubâ”, 302.

¹⁷ Semhûdî, *Vefâ*, 1/194-195.

başladıklarını anlatmıştı. Bunları duyan Selmân heyecanla aşağı inerek durumu sorduğunda ise efendisinden sert bir tepki görmüştü. Ancak akşam olduğunda fırsatını bulup doğruca Kubâ'ya gitmiş ve Hz. Peygamber ile görüşmüştü.¹⁸

Kubâ günlerinde Hz. Peygamber'i görmek için gelenler arasında Medinelî yahudiler de vardı. Nadîroğulları'nın reisi Huyey b. Ahtâb kardeşini de yanına alarak bir sabah erkenden Kubâ'ya gitmişti. Onlar ancak akşam olunca evlerine dönmüşler ve bu ziyaretlerinde gördüklerinden pek memnun olmamışlar hatta endişeye kapılmışlardı. Zira gördükleri kimsenin beklenen peygamber olduğunu anlamışlardı. Bu konuda yapacakları şeyin ancak düşmanlık olacağını ifade etmişlerdi.¹⁹ Anlaşıldığı kadarıyla beklenen peygamberin kendilerinden değil de küçümsedikleri Araplar'dan gelmiş olması onlar için kabul edilemez bir durumdu ve ona tâbi olmayı da düşünmemişlerdi.

Kaynaklarda Kubâ'da bir müddet misafir olan Hz. Peygamber'in cuma günü yola çıkarak Medine'ye doğru yöneldiği haber verilmektedir. Akraları olan Neccâroğulları tarafından yolda karşılandıktan sonra şehir merkezine yaklaştığında Medinelî Araplar'ın onu misafir etmek için adeta birbirleriyle yarıştıkları anlatılmaktadır. Bu ısrarlı davetler karşısında Hz. Peygamber devesinin serbest bırakılmasını istemiş ve onun çökeceği yerde misafir olacağını bildirmişti. Neccâroğulları'ndan Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde misafir olmasıyla bu yolculuk tamamlanmış oldu.²⁰

Hz. Peygamber'in şehre girişi büyük bir coşkuya sebep olmuş, çocuklar ve kadınlar dahil Medineliler karşılama için yollara çıkmışlardı. Birbirlerine Resûlullah'ı soruyorlar ve onu görmeye çalışıyorlardı. Şehre girdiğinde "Resûlullah geldi." "Muhammed geldi." ifadeleriyle müjdeyi duyuruyorlardı. Bu olay Medine'de daha önce eşi benzeri görülmemiş bir sevince sebep olmuştu. Şehre yerleştikten sonra da Medineliler Resûlullah'ı yalnız bırakmamış, misafir olduğu eve hediyeler getirmeye başlamışlardı. Zeyd b. Sâbit ilk hediye olan kendisi tarafından getirilen bir yemek olduğunu ve kendisi geri dönmeden diğer ikramların gelemeye başladığını hatta her akşam en az üç dört kişinin Resûlullah'a yemek ikram etmek için geldiğini haber vermektedir.²¹

2. Hz. Peygamber'in Kubâ ile İrtibatı Bağlamında Mescitler

Bu yerleşim yerindeki meşhur Kubâ Mescidi ilk andan itibaren İslâm dünyasında önemli bir yere sahip olmuştur. Burası Hz. Peygamber'in imam ve müezzinler tayin ettiği, düzenli

¹⁸ Muhammed İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-megâzî*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978), 90; Muhammed İbn Hibbân, *Sîretü'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ*, thk. Seyyid Aziz (Beyrut: el-Kütübü's-Sakâfiyye, 1417/1997), 1/246.

¹⁹ İbn Hişâm, *Sîre*, 1/519.

²⁰ İbn Hişâm, *Sîre*, 1/494-495; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/202-203; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 16.

²¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/192-204; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/485-489.

olarak haftanın belirli günleri ziyaret ettiği bir mescitti. Bu mescidin farklı dönemlerde inşa edildiğini bildiren çeşitli rivayetlerin yanı sıra bizzat Hz. Peygamber'in de inşaat çalışmasında yer aldığını anlatan haberler mevcuttur. Bunlar Hz. Peygamber'in Kubâ'ya verdiği değeri ve burayla olan irtibatını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca Kubâ Mescidi dışında Hz. Peygamber'in burayı ziyaretleri esnasında namaz kıldığı ve bir kısmı sonraki dönemlerde mescit olarak inşa edilen çeşitli mekânlar da mevcuttur. Bilhassa, müslümanlar arasında fitne çıkarmak ve İslâm düşmanlığı ile bilinen liderlerine destek olmak gibi amaçlarla münafıklar tarafından inşa edilen Mescid-i Dirâr'ın²² da burada bulunması Hz. Peygamber'in Kubâ ile ilişkileri bağlamında üzerinde durulması gereken önemli bir meseledir. Ancak bu mescitlerin inşası, temel özellikleri ve Hz. Peygamber dönemindeki yerleri müstakil olarak ele alınacak kadar detaylı konular olduğundan²³ burada özellikle Hz. Peygamber'in Kubâ ile olan irtibatı bağlamında ele alınması uygun görülmüştür.

Hz. Peygamber'in Kubâ ile irtibatında merkezi bir rol oynayan en önemli mekân Kubâ Mescidi'dir. Kubâ'ya vardığı ilk günlerde Külsûm b. Hidm'in evinde konaklayan ve gündüzleri ise buradaki bekar müslümanlardan biri olan Sa'd b. Hayseme'nin evini aktif bir şekilde kullanan Hz. Peygamber, sonrasında bu mescidi Kubâlîler ile buluşma mekânı olarak kullanmıştı. Bununla birlikte Kubâ Mescidi'nin inşasıyla ilgili rivayetlerin çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Öncelikle kısa süreli ilk misafirliği esnasında Hz. Peygamber henüz bölge halkını yeni tanıyor ve onlara İslâm dinini anlatıyor iken büyük ve son halini almış bir mescidin tamamlanmış olması mümkün gözükmemektedir.

Bazı rivayetlerin aktardığına göre Hz. Peygamber'in hicretinden önce Kubâ'da bir mescit vardı. Hatta Hz. Peygamber de Kubâ'da bulunduğu ilk günlerde bu mescitte ashabına namaz kıldırılmıştı.²⁴ Bununla birlikte Resûlullah'ın burada misafir olduğu günlerde Ammâr b. Yâsir tarafından bir mescit yapıldığı hatta bunun Medine'deki ilk mescit olduğu da aktarılmaktadır.²⁵ Bunlara ek olarak yine bu günlerde bizzat Hz. Peygamber'in girişimiyle mescit inşasına başlandığını bildiren rivayetler de vardır. Ev sahibi Külsûm'den alınan bir arsaya mescidin temelleri atılmış ancak tamamlanması için yeterli vakit olmamıştı.²⁶ Nitekim bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in ashabıyla Kubâ'ya gelerek mescit inşa ettiği tasvir edilmektedir. Daha sonraki yıllara ait olduğu anlaşılan benzer inşa faaliyetlerini aktaran

²² Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1416/1995), 4/302.

²³ Bu mescitlerle ilgili bazı araştırmalar için örneğin bk. Adnan Derviş Cellûn, *Mescidu Kubâ: en-neş'etu ve't-tarih* (Beyrut: Dârü'n-Nevâdir, 2017), 11-89; Abdurrahman Demirci, "Toplumsal Barışa Katkısı Yönüyle Asr-ı Saadette Mescid (Mescid-İ Kubâ ve Mescid-İ Dirâr Kıyası)", *V. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, 2014), 261-276; Osman Zümrüt, "İslam Tarihinde "Zararlı Mescit" (Mescid-i Dirâr) Olayı ve Günümüze Anımsattıkları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2004), 9-30.

²⁴ Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîneti'l-münevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltût (Mekke: y.y, 1979), 1/51; Semhûdî, *Vefâ*, 1/195.

²⁵ Semhûdî, *Vefâ*, 1/195.

²⁶ İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 71.

haberlerin yanı sıra mescit inşa eden Kubâlılar'ın namaz kıldırması için Resûlullah'ı davet ettikleri gibi bilgiler içeren çeşitli rivayetler de mevcuttur.²⁷

Bütün bunlarla birlikte burada konumuz açısından önemli olan ilk yıllardan itibaren varlığı bilinen Kubâ Mescidi'nin Hz. Peygamber'in ziyaretlerinde merkezi bir yer teşkil ettiği'dir. Ancak hicretten önce burada bir mescidin mevcut olduğu iddiası makul olmakla birlikte Resûlullah'ın hicretin varış yeri olarak Kubâ'ya ulaştığı ve burada misafir olduğu sayılı günlerde neden bu mescidi değil de Sa'd b. Hayseme'nin evini kullandığı düşündürücüdür. Üstelik Hz. Peygamber bu evde konaklamıyor sadece gündüzleri bu eve gelerek Kubâlılar ile buluşuyordu. Ayrıca Ammâr b. Yasîr'in burada konaklayan Hz. Peygamber'in namaz kıldırarak ve gölgesinde dinlenecek bir mescide ihtiyaç duyacağını düşünüp harekete geçmesi de bu bağlamda dikkate alınmalıdır. Bir ihtimal daha önce yapılan mescidin Hz. Peygamber'in konakladığı yere uzak kalmış olabileceği akla gelmektedir. Belki de basit bir namazgah şeklinde olduğundan yenisinin yapılması uygun görülmüştü. Nitekim Ammâr'ın taş toplayarak tek başına inşa ettiği ifade edilen mescidin de bir namazgah olarak değerlendirilmesi daha makul durmaktadır.²⁸ Ancak Hz. Peygamber bu kalabalık yerleşim yeri için daha büyük ve kalıcı bir çözüm arayışı içerisindeydi. Misafir olduğu bu günlerde bir arsa ayarlamış ve sonrasında Medine'den ashabıyla gelerek mescidin inşasını devam ettirmişti. Ayrıca sonraki yıllarda çeşitli inşa çalışmaları yapılmıştı. Muhtemelen zamanla büyüyen, nüfusu artan ve Medine ile birleşen Kubâ'da maddi imkânların da artmasıyla bu çalışmalar yinelenmişti. Mescidin yeniden inşası veya genişletilmesi gibi hususlar söz konusuydu.

Muâz b. Cebel ve Übey b. Ka'b gibi seçkin sahâbîleri bu mescide imam tayin eden Hz. Peygamber Kubâ Mescidi'ni ve buradaki müslümanların durumunu yakından takip etmekteydi.²⁹ İmamlarla ilgili herhangi bir şikâyet veya problem olduğunda meseleyle doğrudan ilgilenirdi. Örneğin yatsı namazını uzun tutarak kıldırın imam ile cemaatten bazı kimseler arasında çıkan tartışma kendisine iletilmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber cemaat içerisinde yaşlı ve hastalar gibi çeşitli ihtiyaç sahiplerinin bulunabileceğini bildirerek imamı uyarmıştı.³⁰ Bu mescide Hz. Peygamber döneminde müezzinler tayin edildiği de görülmektedir. Zira Bilâl-i Habeşî ve İbn Ümmü Mektûm Mescid-i Nebvî'nin müezzinleri

²⁷ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1/52-54; Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 14; İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967), 2/394-397; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/188-190.

²⁸ Semhûdî, *Vefâ*, 1/195.

²⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/198; Semhûdî, *Vefâ*, 3/21.

³⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/198.

olarak zikredilirken Sa'd b. Âiz el-Karaz'ın Kubâ Mescidi'nin müezzini olduğu ifade edilmektedir.³¹

Hız. Peygamber kendisi de bilhassa cumartesi ve pazartesi günleri yaya olarak veya binekle Kubâ'ya geldiğinde bu mescide inerdi. Medineli ashâbı da bu yolculuğunda ona eşlik ederdi.³² Burada namaz kıldıktan sonra Kubâ ehliyle ilgilenir ve onlardan gelen içecek ikramlarını kabul ederdi.³³

Hız. Peygamber'in Kubâ ile irtibatını göstermesi bakımından buradaki diğer mescitlerin zikredilmesi de faydalı olacaktır. Zira birçoğu sonraki dönemlerde mescit olarak inşa edilen bu mekânlar bilhassa Hız. Peygamber'in Kubâ ziyaretleri esnasında namaz kıldığı mekânlardı.³⁴ Konumuz açısından önemli olan ise sonraki dönemlerde yapılan bu mescitlerden ziyade Hız. Peygamber'in namaz kıldığı bu mekânların Kubâ ve çevresinde gerçekleştirdiği ziyaretleri gösteren örnekler olmasıdır.

Kubâ tarihinin ele alındığı araştırmada³⁵ ifade edildiği gibi bu köyün eski sakinlerinden olmakla övünen Üneyfoğulları, Evs-Hazrec Araplarının Medine'ye hâkim olmasından sonra onlara tâbi olarak varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdi. Onların Evs-Hazrec'ten farklı ve buradaki en eski topluluklardan biri olduğunu bilen Hız. Peygamber de onları özellikle ziyaret ederdi. Bu kabileye mensup olan Talha b. el-Berâ, Resûlullah'ın ziyaret ettiği kimselerden birisi olarak bilinmektedir. Ziyaretleri esnasında buradaki bir utumun³⁶ yanında namaz kıldığı da aktarılmaktadır. Hatta Üneyfoğulları daha sonraları buraya bir mescit inşa etmişlerdi.³⁷ Bu örnek Hız. Peygamber'in Kubâ halkını tanıdığını ve buradaki kabileleri dikkate alarak her biriyle mümkün olduğunca yakından ilgilendiğini göstermektedir.

Hız. Peygamber'in Kubâ'ya vardığı ilk günlerde özellikle gündüzleri aktif olarak kullandığı Sa'd b. Hayseme'nin evi de sonraları mescide çevrilen mekânlardan birisiydi. Bu mescit, Resûlullah'ın hicretin ilk günlerinde buradaki faaliyetlerine vurgu yapması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca Hız. Peygamber'in burada abdest alıp namaz kıldığı

³¹ Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser fî funûni'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993), 1/236; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 10/680.

³² Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, "Kasru's-Salât", 71 (1/167); Tayâlisî, *Müsned*, 3/374.

³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31/281.

³⁴ Hız. Peygamber'in namaz kıldığı bazı mekânlarda sonraları mescitler inşa edildiği için birtakım rivayetlerde bu mescitlerin ilk yıllardan itibaren mevcut olduğu varsayılmaktadır. Bk. Fatımatüz Zehra Kamacı, "Hız. Peygamber'in Medine'nin Âliye Bölgesi ile Akîk Vadisinde Namaz Kıldığı Mekânlar", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Aralık 2021), 100-102.

³⁵ Bk. Oğuzay, "Hicretin Varış Noktası Kubâ", 291-297.

³⁶ Utum: Korunaklı, sağlam ve yüksek bina/konak manasında kullanılan bir kavram.

³⁷ Semhûdî, *Vefâ*, 3/71.

da bilinmektedir.³⁸ Bunlara ek olarak ilk ev sahibi olan Külsûm b. Hidm'in hicretten hemen sonra vefat etmesi nedeniyle Hz. Peygamber'in sonraki ziyaretlerinde Sa'd'ın evine geldiği de ifade edilmektedir.³⁹ Bu nedenlerle sonraki dönemlerde burası önemli ziyaret mekânları arasında yer almış ve burada bir mescit inşa edilmişti. Bütün bunlar Kubâ Mescidi'nin kible tarafında kalan bu evin Hz. Peygamber'in Kubâ halkıyla irtibatında önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Bunların dışında Kubâ'da ziyaret edilmesi gereken başlıca mekânlar arasında zikredilen Nur Mescidi'nin de Hz. Peygamber'in ziyaret ettiği ve namaz kıldığı bir yere inşa edildiği aktarılmaktadır. Yine Kubâ Mescidi'nin doğu tarafında yüksekçe bir mevkide yer alan Fadîh Mescidi de Hz. Peygamber döneminden izler taşımaktaydı.⁴⁰ Bunlar Kubâ'nın mamur yapısını, nispeten kalabalık nüfusunu ve Hz. Peygamber'in bölge ile yakından ilgilendiğini gösteren çeşitli örneklerdir.

Hz. Peygamber'in Kubâ ile irtibatını bilhassa burada yaşadığı zorlukları göstermesi bakımından Mescid-i Dırâr hadisesi oldukça önemli bilgiler sağlamaktadır. Zira Hz. Peygamber, Medineliler tarafından canları pahasına korunmak ve itaat edilmek şartlarıyla şehirlerine davet edildiği halde onun gelişinden memnun olmayan bazı kimseler de vardı. Hicretten sonra Hz. Peygamber'in liderliğinde müslümanların hâkim olduğu Medine'de açıktan İslâm düşmanlığı yapamayan bu grup, müslüman gözükmekle birlikte fitne arayışı içerisindeydi. Nitekim böylece "münafık" kavramı da ortaya çıktı.⁴¹ Hz. Peygamber'in hicretiyle şehirde yaşanacak olan gelişmelerden rahatsız olan ve İslâm karşıtı bir tavır içerisine giren bazı Araplar henüz hicretin ilk günlerinde Hz. Peygamber Kubâ'da iken gece vakti misafir olduğu evi taşıyarak düşmanlıklarını göstermişlerdi.⁴²

Bu olay Kubâ'da ilk andan itibaren İslâm karşıtı bir grubun varlığını göstermektedir. Hatta buradaki fitne zamanla azalmış da değildi. Hicretin dokuzuncu yılında gerçekleşen Tebük Seferi öncesinde inşa ettikleri sözde mescitlerini tamamlayarak namaz kıldırması için Hz. Peygamber'i davet etmişlerdi. Gerçekte ise onlar, Kubâ Mescidi'nin buradaki saygınlığına gölge düşürmek, müslümanlar arasında fitneyi yaymak ve İslâm düşmanlığı ile bilinen liderlerine destek olmak amacındaydılar.⁴³

Münafıkların bu teşebbüs için harekete geçmelerinde Kubâlı meşhur sahâbî Sa'd b. Hayseme'nin inşa ettiği mescidin etkisi vardı. Aktarıldığına göre Sa'd, Leyye adındaki kadının eşeğini bağladığı bir arsayı alarak Kubâ Mescidi'ni inşa etmişti. Mescit tamamlanınca Hz.

³⁸ İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 139, 153.

³⁹ İbn Vâzih Ahmed el-Ya'kûbî, *Kitâbü'l-büldân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 152.

⁴⁰ Semhûdî, *Vefâ*, 3/32-33, 72.

⁴¹ Bk. Yaşar Doğru, "Bir Karşı Hicret Hareketi Olarak Mescid-i Dırâr", *Diyanet İlmî Dergi* 57 (2021): 638-639.

⁴² İbn Vâzih Ahmed el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Leiden: Brill, 1883), 41.

⁴³ Semhûdî, *Vefâ*, 3/29-30

Peygamber'e davet göndermiş, Resûlullah da gelerek burada namaz kıldırmişti. Bunun üzerine harekete geçen münafıklar "Leyye'nin eşeğini bağladığı yerde mi namaz kılacağız?" gibi bahanelerle bu mescidi küçümsediler. Hatta kendileri de bir mescit inşa edeceklerini ve liderleri olan Ebû Âmir'in gelerek burada imamlık yapacağını söylemeye başladılar. Bu bahane ile fitneye kalkışanlar aslında Kubâ Mescidi'ni inşa eden ve buranın hakimleri olarak bilinen Benî Amr b. Avf'ın kardeşi olan Benî Ganm b. Avf kabilesiydi.⁴⁴

Hz. Peygamber ashabıyla birlikte Tebük Seferi için hazırlık yaparken bu münafıklar gelerek hastalar, muhtaçlar ve yağmurlu günler için bir mescit yaptıklarını dile getirerek Resûlullah'ı davet ettiler. Hz. Peygamber de sefer için hazırlık yapıldığını ve meşgul olduğunu söyleyip dönüşte onları ziyaret edip namaz kıldıracağını bildirdi. Ancak dönüş yolunda ordu Zû Evân denilen mevkide konakladığında ilgili ayetler nazil oldu, söz konusu mescidin fitne üzerine kurulduğu belirtildi ve Resûlullah'ın burada namaz kılmasına izin verilmedi.⁴⁵ Hz. Peygamber de bunun akabinde Mâlik b. ed-Duḥşum ile Ma'n b. Adî veya Âsım b. Adî kardeşlerden biri olmak üzere iki kişiyi bu mescidi yakıp yıkmak üzere görevlendirdi. Onlar hızlıca oraya gittiler ve emredildiği şekilde mescidi yaktılar. Mâlik b. ed-Duḥşum kendi kabilesi olan Benî Sâlim b. Avf'ın yanına varınca oradan bir ateş aldıktan sonra bazı hurma dalları ve yapraklarını tutuşturarak mescidi yakmaya başladı. Bu sırada içeridekiler panikle kaçışmaya başladılar. İmha olayından sonra Hz. Peygamber bu alanın atık ve pisliklerin atıldığı bir çöplük olarak kullanılmasını emretti. Çünkü burası münafıkların Kubâ Mescidi'ne alternatif olarak inşa ettikleri ve içerisinde toplandıklarında Resûlullah ile alay ettikleri bir mekândı.⁴⁶

Kubâ'da yaşanan bu gelişmeler aradan geçen yıllar boyunca ve hatta müslümanlar Mekke'yi fethedip büyük zaferler kazandıktan sonra dahi içerideki bir azınlığın fitne peşinde olduğunu göstermektedir. Onlar çeşitli yollarla müslümanların birliğini bozmak ve hatta Bizans'tan sağlanacak yardımla Hz. Peygamber ile bütün müslümanları Medine'den çıkarmak gibi büyük planlar peşindeydiler. Amaçları ortaya çıktığında ise Hz. Peygamber onlara sert bir müdahale ile karşılık vermiş, mescit binalarını yaktırıp yıktırdığı gibi bu mekânı çöplüğe çevirmişti.

Kaynaklarda Mescid-i Dırâr'ı inşa edenlerin kimler olduğu ve hangi kabileye mensup oldukları belirtilerek faaliyetlerinin sebepleri üzerinde durulduğu da görülmektedir. Belirtildiğine göre bu işe öncülük edenler on iki kişiydiler. Haddâm b. Hâlid, Sa'lebe b. Hâtıb, Mu'attib b. Kuşeyr, Ebû Hubeybe b. Ez'ar, İyâd b. Huneyf, Câr b. Âmir ile oğulları Mücemmi'

⁴⁴ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 13-14.

⁴⁵ "Münafıklar arasında) bir de (müminlere) zarar vermek, (hakkı) inkâr etmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resûlüne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescid kuranlar ve (Bununla) iyilikten başka birşey istemedik, diye mutlaka yemin edecek olanlar da vardır. Halbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder. Onun içinde asla namaz kılma..." Tevbe 9/107-08.

⁴⁶ Semhûdî, *Vefâ*, 3/29; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/188-190.

ve Zeyd, Nebtel b. Hâris, Mahrec b. Osman, Mecâd b. Osman ve son olarak Vedit'a b. Sâbit isimleri zikredilmekte ve bunların yedi tanesinin Dubay'aoğulları'na mensup olduğuna dikkat çekilmektedir. Ayrıca Ganm b. Avf ve Sâlim b. Avf'a mensup bazı kimselerin kendi akrabaları olan Amr b. Avf'a haset ederek böyle bir işe kalkıştıkları da haber verilmektedir.⁴⁷ İbn Kesîr de bazı yazım farklılıklarıyla birlikte hemen hemen aynı isimleri zikretmektedir.⁴⁸ Bu işe öncülük eden on iki kişinin amacının Kubâ Mescidi'ne zarar vermek olduğu belirtilmektedir.⁴⁹ Anlaşıldığı üzere bu çalışmanın temel amacı Kubâ Mescidi'nin bölgedeki birleştirici rolüne darbe vurmak, müslümanlar arasındaki birliği bozmak ve İslâm aleyhine çalışan bir şahsın başında bulunduğu organizasyona destek sağlamaktır.

Mescid-i Dırâr ile ilgili ayetin tefsirinde Râzî, bu ayette söz konusu fitne mescidinin dört vasfının sayıldığına dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki bu yapının zararlı faaliyetler için (ضِرَارًا) planlanıp inşa edilmiş olmasıdır. İkincisi ise amacının Resûlullah'ı ve onun getirdiklerini inkâr etmek üzere yani küfür (وَكُفْرًا) maksadı taşımasıdır. Üçüncü vasıf olarak müminler arasına tefrika sokma (وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ) niyetine dikkat çekilmektedir. Zira onların amacı yakın civardaki müslümanların Kubâ Mescidi'nde birleşmelerini engellemek ve aynı zamanda kendilerine tâbi olanların da Resûlullah'ın arkasında namaz kılmalarına fırsat vermemektir. Ayette dikkat çekilen dördüncü vasıfları ise Allah ve Resûlü'ne savaş açmış olan kimseyi desteklemek (وَأَرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ) olarak verilmektedir.⁵⁰

Fitne organizasyonunun sorumlusu ve münafıkların lideri olan ve "Râhib" namıyla bilinen Ebû Âmir, Hz. Peygamber tarafından fâsik olarak nitelendirilmiş bir kimseydi. Evs kabilesinin bir kolu olan Benî Amr b. Avf'ın Dubay'a koluna mensuptu. Mescidin inşa edildiği dönemlerde kendisi Şam'da bulunmaktaydı. Rivayete göre kabilesindeki münafıklara yazdığı bir mektup ile Kubâ Mescidi'ne alternatif olacak hatta onu küçük düşürecek yeni bir mescit inşa etmelerini istemişti. Kendisinin de Rum Meliki'nden alacağı ordu ile gelerek müslümanları Medine'den çıkaracağını iletmişti. Bunun üzerine onlar mescidi inşa etmişler ve Ebû Âmir gelerek burada imamlık yapacak demişlerdi.⁵¹

Bütün bu gelişmeler Medine'deki başlıca İslâm düşmanlarından birisi olan şahsın Kubâlî olduğunu ve kendisine uyan birtakım kimselerle birlikte öncelikle buradan faaliyete başladığını göstermektedir. Ancak nihai amaçları dışarıdan sağlayacakları askeri destekle bütün Medine'yi ele geçirmektir. Buna karşılık Hz. Peygamber'in Kubâ ile yakından ilgilenmesi onların büyük bir teşebbüste bulunmalarına imkân vermemiştir. Daha önceleri Mekke'ye kaçan

⁴⁷ Semhûdî, *Vefâ*, 3/29-30.

⁴⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/190.

⁴⁹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1420/2000), 16/146.

⁵⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 16/146.

⁵¹ Semhûdî, *Vefâ*, 3/29-30

liderlerinin Müşriklerin başarısızlığa uğraması üzerine Şam'a yerleşmesi ve buradan yardım alma planları da işe yaramamıştı. Mescid-i Dirâr hadisesi ise gizledikleri fitne niyetlerinin ortaya çıkması ve bazı münafıkların ifşa olmasıyla sonuçlanmıştı.

3. Hz. Peygamber'in Medine'ye Yerleştikten Sonra Kubâ ile İrtibatı

Hz. Peygamber, Medine'ye kalıcı olarak yerleştikten sonra Kubâ'yı düzenli olarak ziyaret etmeye başladı. Bazen binekle bazen de yürüyerek buraya gelirdi.⁵² Bazı rivayetlere göre her cumartesi günü kendisi için hazırlanan bir eşeğe binerek Kubâ'ya giderdi. Binekle yaptığı bu yolculuklarında Medine'deki ashâbı da etrafında hazır bulunur ve yürüyerek ona eşlik ederdi.⁵³ İbn Hibbân rivayetlerde açıkça zikredilen "her cumartesi günü" ifadelerinden hareketle burada kastedilenin haftada bir kez değil açıkça her cumartesi günü olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁴ Bununla birlikte pazartesi günleri Kubâ'ya gittiği de aktarılmaktadır. Ayrıca ramazan ayının on yedinci sabahında burayı ziyaret ettiği aktarılan haberler arasındadır.⁵⁵ Bu ziyaretlerinde Hz. Peygamber günün erken saatlerinde Kubâ'ya varırdı. Örneğin bir defasında Kubâlilar duhâ/kuşluk namazı kılarlarken yanlarına varmıştı.⁵⁶ Ziyaretler esnasında Kubâ Mescidi'nde iki rekât namaz kıları.⁵⁷ Kubâlilar da etrafına toplanır ve bazı ikramlarda bulunurlardı. Örneğin bu ziyaretlerin birinde Hz. Peygamber, kendisine ikram edilen içecekten içmiş daha sonra onu sağ tarafındakilere vererek ikramı devam ettirmişti.⁵⁸

Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber, Medine'nin en büyük kasabalarından biri olarak gördüğü Kubâ'yı sık sık ziyaret eder, buranın ve civar köylerin halkıyla yakından ilgilenirdi. Örneğin Mekke müşrikleri iyi teçhiz edilmiş büyük bir orduyla Uhud Savaşı için yola koyulduklarında henüz Mekke'de ikamet eden Abbâs b. Abdülmuttalib durumu Hz. Peygamber'e haber vermesi için bir adam tutmuştu. Bu şahıs öncelikle doğrudan Medine'ye gelmiş ancak Hz. Peygamber'i burada bulamamıştı. Nihayet onu Kubâ Mescidi'nin önünde bulmuş ve yazılı mesajı kendisine iletmişti. Mektubu Übey b. Ka'b'a okutan Hz. Peygamber, müsait olduğunu öğrendikten sonra Sa'd b. Rebî' adlı sahâbînin evine girerek durum değerlendirmesi yapmıştı.⁵⁹ Böyle önemli tarihi bir olayın burada yaşanmış olması Hz.

⁵² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Kasru's-Salât", 71 (1/167); Tayâlisî, *Müsned*, 3/374; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemu me'sta'cem min esmail-bilad ve'l-mevasi*, thk. Mustafa es-Sekkâ (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403), 3/1046.

⁵³ İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 138.

⁵⁴ Semhûdî, *Vefâ*, 3/19-20.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 17/96; İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîne*, 1/44-45.

⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, 2/173.

⁵⁷ Buhârî, "Fazlü's-Salât fi Mekke ve'l-Medine", 4 (2/61); Müslim, "Hac", 516 (2/1016).

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31/281.

⁵⁹ Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *el-Megâzî*, thk. Marsden Cons (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989), 1/204.

Peygamber'in Kubâ ziyaretlerini ve buranın halkıyla olan irtibatını göstermesi bakımından önemlidir.

Kubâ ziyaretlerini konu edinen bir diğer rivayete göre yine bir cumartesi günü ensar ve muhacirlerden oluşan bir topluluk ile Kubâ'ya gelen Hz. Peygamber, namazdan sonra Nadîroğulları'ndan bazı yahudilerle görüştü. Ödenmesi gereken bir diyet konusunda onlardan yardım talep etti. Konuyu görüşmek üzere Resûlullah'ı kendi mahallelerine davet eden yahudiler, bu ziyareti bir fırsat bilerek suikast hazırlığı yaptılar. Ancak bu teşebbüsleri onların Medine'den çıkarılmalarıyla sonuçlandı.⁶⁰ Taberî, beraberindeki müslümanlarla önce Kubâ'ya gelen Hz. Peygamber'in buradan Nadîroğulları bölgesine doğru yöneldiğini belirtmektedir. Hz. Peygamber, Bi'rîmaûne faciasında hayatta kalan tek müslüman olan Amr b. Ümeyye tarafından öldürülen iki kişinin diyetinin ödenmesi için onlardan yardım talep etmişti. Amr b. Ümeyye, bu olayda haince şehit edilen arkadaşlarının intikamını almak istemişti.⁶¹ Zira kendisi de dini tebliğ amacıyla gönderilen 70 kişilik bu grubun içerisindeydi. Ancak arkadaşları haince şehit edilirken o hayatta kalmıştı. Medine'ye gelirken yolda karşılaştığı iki kişinin bu facianın sorumlusu olarak gördüğü Benî Âmir kabilesine mensup olduğunu öğrenince onlarla zaman geçirmiş ve uyuduklarında saldırıp ikisini de öldürmüştü. Arkadaşlarını katleden kabileden intikam aldığını düşünüyordu. Halbuki Medine'ye gelerek Hz. Peygamber ile görüşen bu kimselerin olayda herhangi bir mesuliyetleri yoktu. Bu nedenle Hz. Peygamber, Amr b. Ümeyye'nin yaptığının doğru olmadığını ifade etmiş ve diyetlerinin ödenmesini gerekli görmüştü.⁶²

Birgün Kubâlular arasında şiddetli bir kavganın yaşandığı haberi Medine'ye ulaştı. Hz. Peygamber bir an önce Benî Amr b. Avf arasındaki bu gerginliği sonlandırmak istedi hatta ashâbına "Bizi onlara götürün aralarını ıslah edelim." şeklinde seslenerek hemen harekete geçti. Ancak bu iş için Kubâ'ya gidip gelmesi zaman aldığından namaz vakti geldiğinde henüz Medine'ye dönemedi. Bilâl-i Habeşî ezanı okuyunca Resûlullah'ın bu iş yüzünden gecikeceğini ifade ederek Hz. Ebû Bekir'e imamlık yapmasını teklif etti. Bu şekilde namaza başlamışlarken Resûlullah gelerek ve en ön safa kadar ilerleyince cemaat el çırparak Hz. Ebû Bekir'i uyardı. Hz. Peygamber imamlığa devam etmesi yönünde işarette bulundu halde Hz. Ebû Bekir geri çekilerek imameti Hz. Peygamber'e devretti.⁶³ Böylesi önemli bir mesele için Hz. Peygamber'in Kubâ'ya gitmesi ve problemi çözüp tarafları barıştırmak için zaman harcadığı halde sonraki namaz vaktinin başlarında dönmüş olması aradaki mesafenin yakınlığının yanı sıra Hz. Peygamber'in Kubâ'yı yakından takip ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

⁶⁰ Vâkıdî, *el-Megâzî*, 1/364.

⁶¹ Taberî, *Târîh*, 2/551.

⁶² İbn Hibbân, *Sîre*, 1/234.

⁶³ Buhârî, "Sulh", 1,3 (3/182-183).

Hz. Peygamber'in bilhassa cumartesi ve pazartesi günleri Kubâ'yı ziyaret ettiği ve bunun mutad bir hal aldığı anlaşılmaktadır. Hatta bu günler dışında ziyaret ettiğinde Kubâlular heyecanlanır ve ziyaretin sebebini merak ederlerdi. Nitekim Uhud Savaşı'ndan sonra buraya uğradığında böyle bir durum yaşanmıştı. Zira Hz. Peygamber, savaş esnasında müslümanlar arasında yaşanan bir cinayet nedeniyle gelmişti. Konuyla ilgili habere göre Kubâ ahalisinden Hâris b. Süveyd b. Sâmit, savaş esnasında arkasından gizlice yaklaşarak silah arkadaşı Mücezzer b. Ziyâd'ı öldürmüştü. Onların arasında Buâs Savaşı'ndan kalma bir kan davası vardı. Savaştan sonra Hâris intikam arayışı içerisindeydi ancak Hz. Peygamber'in hicretiyle bu düşmanlıklar sonlandırılmış ve kabileler barışıp birleşmişlerdi. Bununla birlikte çetin Uhud Savaşı'nı fırsat bilen Hâris, geçmişin intikamını almak amacıyla çatışma esnasında kendi safında yer alan bir müslümanı öldürmüştü. Bunun haberini alan Resûlullah, Kubâ'ya gelmiş ve Hâris'i mescidin kapısında gördüğünde orada bulunanlardan Uveym b. Sâ'ide'ye seslenerek yaptığına karşılık Hâris'in boynunu vurmasını emretmişti.⁶⁴ Bunlara ek olarak Hâris'in münafık olduğu savaş esnasında Mücezzer dışında Kays b. Zeyd'i de şehit ettiği ve sonrasında müşrikler tarafına kaçtığı rivayet edilmektedir. Fakat savaştan sonra tekrar şehre dönmüş ve durumdan haberdar edilen Resûlullah Kubâ'ya gelerek onun infazını emretmişti. Hâris sebebini sorduğunda Hz. Peygamber, haince işlediği cinayetler nedeniyle bu kararın alındığını beyan etmiş ve savaş esnasında öldürdüğü iki müslümanın ismini de zikretmişti.⁶⁵

Hâris'in savaş esnasında öldürdüğü Mücezzer b. Ziyâd, onun babası Süveyd b. Sâmit'i öldürerek Evs ile Hazrec arasındaki son büyük çatışma olan Buâs Savaşı'na sebep olan kimseydi.⁶⁶ Bütün bunlar Medine'de mevcut olan Evs-Hazrec gerginliğinin Kubâ'da da tüm şiddetiyle etkili olduğunu hatta son savaşın kıvılcımının burada ateşlendiğini göstermektedir. Uhud Savaşı esnasında yaşanan bu vahim olay ise Hz. Peygamber'in yoğun gayretlerine rağmen Kubâlular arasındaki kan davalarının ve düşmanlıkların kısa sürede giderilmesinin mümkün olmadığına işaret etmesi bakımından önemlidir. Bunlara ek olarak bu rivayetler Kubâluların Uhud Savaşı'nda da aktif rol aldıklarını ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber'in Kubâ ziyaretlerinden birini konu alan bazı rivayetlere göre Resûlullah Kubâ Mescidi'nde namazda iken bazı Kubâlular gelerek ona selam veriyordu. Bilâl-i Habeşî'ye Resûlullah'ın bu selamları nasıl aldığı sorulduğunda "Eliyle işaret ederek." şeklinde cevap vermişti.⁶⁷ Bu sorunun Abdullah b. Ömer tarafından ziyaret esnasında Hz. Peygamber'in yanında bulunan Süheyb'e sorulduğu, onun da aynı cevabı verdiği aktarılmaktadır.⁶⁸

⁶⁴ Vâkîdî, *el-Megâzî*, 1/304-305.

⁶⁵ İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/26.

⁶⁶ Bk. Mehmet Efendioğlu, "Mucezzar b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/449.

⁶⁷ Ebû Dâvûd, "Salât" 169 (2/189); İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîne*, 1/43.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8/174; İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîne*, 1/44.

Hız. Peygamber'in Medine'den Kubâ'ya gidiş ve dönüş güzergahında belirli bir rota izlediği ve bu rotanın sonrakiler tarafından da takip edildiği görülmektedir. Örneğin Emevî Halifesi Velîd b. Abdülmelik de aynı yolu takip etmişti. Bu yol tasvirlerine göre Hız. Peygamber Medine'den Kubâ'ya gitmek istediğinde Kesîr b. Salt'ın evi ile Muâviye'nin musalladaki evinin arasındaki sokaktan ilerlerdi. Dönüş yolunda Sakîfetü Muharrîk'ın yanındaki Safvan b. Seleme'nin evinin olduğu taraftan hareket eder sonra Benî Zurayk Mescidi'ne uğrar ve nihayet Belât'a çıkardı.⁶⁹ Bu bilgilerden hareketle Semhûdî Hız. Peygamber'in Kubâ'ya gidiş ve dönüşlerinde Süveyka kapısını kullandığını belirtmektedir. Çünkü yol tarifinde adı geçen Züreykaoğulları Mescidi ve Musalla, Mescid-i Nebevî'nin kible tarafındaydı. Kesîr b. Salt'ın evi ile Muâviye'nin evleri de Musallâ'nın kible tarafında karşılıklı olarak yer almaktaydı.⁷⁰ Hız. Peygamber bu ziyaretleri esnasında yol boyunca insanlarla ilgilenir, gerekli gördüğünde bazılarında misafir olur ve istirahat ederdi. Örneğin Kubâ'ya giderken evine uğradığı kimselerden birisi Ümmü Harâm bt. Milhân idi. O da bu ziyaretlerinde Resûlullah'a yemek ikram ederdi.⁷¹ Tasvirlerden de anlaşıldığı üzere Kubâ, Mescid-i Nebevî'nin kible tarafında yer aldığından bu istikamette bir güzergâh takip edilmekteydi.

Semhûdî kendi döneminde insanların daha yakın buldukları için el-Bakî' kapısını tercih ettiklerini bildirmektedir. Ayrıca bizzat yaptığı ölçümlere göre Mescid-i Nebevî'nin Cibrîl Kapısı ile Kubâ Mescidi'nin kapısı arasındaki mesafeyi 7200 zirâu'l-yed⁷² olarak tespit ettiğini, bunun da yaklaşık olarak 3 mile⁷³ denk geldiğini belirtmektedir.⁷⁴ Ancak kullanılan ölçü birimlerindeki bölgesel ve tarihi çeşitlilik nedeniyle bu verilerden hareketle net olarak metrik bir sonuca varmak oldukça zordur. Bununla birlikte günümüzde iki mescit arasındaki mesafenin gelişmiş uydu haritalarında kuşbakışı yaklaşık 3.2 km civarında olduğu ve yol güzergahlarına göre bu mesafenin 5 km kadar uzayabileceği görülmektedir.⁷⁵

Hicret yolculuğundaki ilk varış noktası olması, Resûlullah'ın burada ashabıyla birlikte bir mescit inşa etmesi ve düzenli olarak burayı ziyaret etmesi gibi nedenlerle Kubâ ilk dönemden itibaren müslümanlar tarafından değer verilen ve ziyaret edilen bir yerleşim yeri olmuştu. Bilhassa Hız. Peygamber'in cumartesi günleri burayı ziyaret ettiği bilindiğinden daha

⁶⁹ İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîne*, 1/ 57.

⁷⁰ Semhûdî, *Vefâ*, 3/27.

⁷¹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Cihâd", 39 (2/464); Buhârî, "İsti'zân", 41 (8/63).

⁷² İslâm öncesinden itibaren kullanılan çok çeşitli zirâ ölçüleri mevcut olmakla birlikte bazı araştırmacılar tarafından yapılan tetkikler neticesinde bahsi geçen zirâu'l-yedin 46,2 cm olduğu iddia edilmektedir. Bk. Mehmet Erkal, "Arşın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/411-413.

⁷³ Bir mesafe ölçüsü olan milin tarih boyunca İslâm dünyasında farklı ölçülerde kullanıldığı bilinmektedir. Yapılan araştırmalara göre metrik değeri 1475-1490 m., ile 2425-2470 m. arasında değişen çeşitli mil ölçüleri kullanılmıştı. Bk. Cengiz Kallek, "Mil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020) 30/53-54.

⁷⁴ Semhûdî, *Vefâ*, 3/27.

⁷⁵ Örneğin bk. <https://www.google.com/maps>; <https://yandex.com.tr/harita>

ziyade cumartesi günü Kubâ'yı ziyaret etmek ve Kubâ Mescidi'nde namaz kılmak tercih edilmiş ve bu uygulama zamanla adet halini almıştı. Yine Hz. Peygamber'in bir uygulaması nedeniyle sonraki dönemlerde bilhassa ramazan ayının on yedinci günü Kubâ'nın ziyaret edildiği de aktarılmaktadır.⁷⁶ Abdullah b. Ömer de Hz. Peygamber'in yaya olarak veya binek üzerinde Kubâ'yı ziyaret ettiğini haber vererek Kubâ Mescidi'ni her cumartesi günü ziyaret ederdi.⁷⁷ O, Resûlullah'ın bunu her cumartesi günü yaptığını aktararak kendi uygulamasının sebebini de açıklamıştı.⁷⁸ Sahabe tarafından Resûlullah'ın Kubâ'daki mescidi şeklinde tanımlanan bu mescidin ilk dönemden itibaren önemli bir ibadet mekânı ve ziyaret merkezi olarak şöhret bulduğu görülmektedir.⁷⁹ Hatta Hz. Peygamber'in bu mescitte namaz kıldığı yer de sahâbe tarafından biliniyordu. Sa'd b. Hayseme'nin evinden mescide girildiğinde avluda yer alan üçüncü sütuna doğru namaz kılarıdı. Bu sütuna "üstüvânetü'l-muhallekâ" denilirdi. İbn Ömer de bunu bildiği için aynı sütuna doğru namaz kılarıdı.⁸⁰

Kubâ Mescidi'ne verilen değer ve ziyaret için gösterilen hassasiyetin temelinde bizzat Hz. Peygamber'in tavsiyelerinin yer aldığı da anlaşılmaktadır. Zira konuyla ilgili rivayetlerde Hz. Peygamber'in "Kim evinde temizlenir sonra Kubâ Mescidi'ne gelerek orada namaz kılsa ona bir umre ecri vardır."⁸¹ şeklindeki ifadeleri aktarılmaktadır. Hatta hadis kaynaklarında Kubâ Mescidi'ni ziyaret etmenin ve burada namaz kılmanın faziletine dair rivayetlerin derlendiği müstakil bâblar yer almaktadır.⁸² Nitekim Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hz. Peygamber'in bu teşvikleri nedeniyle Kubâ Mescidi'nde iki rekât namaz kılmayı, Mescid-i Aksâ'ya iki defa gitmekten daha evla gördüğünü ifade etmişti. Hatta müslümanların bu konuda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını aksi taktirde develerini koşturarak bu mescide geleceklerini belirtmişti.⁸³ Bazı rivayetler de ise Sa'd'ın burada namaz kılmayı Beytü'l-Makdîs'te namaz kılmaya tercih ettiği ve bunun kendisine daha sevimli geldiğini belirttiği şeklindedir.⁸⁴ Bütün bunlar ilk andan itibaren Medine ile Kubâ arasındaki yakın irtibatın bizzat Hz. Peygamber tarafından kurulduğunu ve kendi uygulamasıyla hayata geçirildiğini göstermektedir.

Kubâ, Hz. Peygamber'in Medine'ye yerleşmesinden sonra da muhacirlerin varış noktası olmaya devam etti. Zira uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra şehrin girişinde yer alan bu kasaba muhacirler için güvenli bir istirahat yeri idi. Ayrıca verimli arazileri ve su kuyularının yanı sıra⁸⁵ ev sahiplerinin misafirperverlikleri de burayı muhacirler için önemli bir varış

⁷⁶ Semhûdî, *Vefâ*, 3/20; 4/189, 222-223.

⁷⁷ Buhârî, "Fazlü's-Salât fi Mekke ve'l-Medine", 2, 3 (2/60-61).

⁷⁸ Müslim, "Hac", 520 (2/1017).

⁷⁹ İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 138.

⁸⁰ İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 139; Semhûdî, *Vefâ*, 3/21-22.

⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Müsannef*, 2/149; 4/416; İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîne*, 1/40-41.

⁸² Örneğin bk. Tirmizî, "Salât", 242 (1/428).

⁸³ İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîne*, 1/42; Semhûdî, *Vefâ*, 3/19.

⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *Müsannef*, 2/149.

⁸⁵ Bekrî, *Mu'cem*, 4/1307; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/302

noktası haline getirmişti.⁸⁶ İlk varış yeri olmasının yanı sıra bazı muhacirlerin bir müddet burada ikamet etikleri de görülmektedir. Örneğin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Fâtîma'nın evlerinin Kubâ'daki meşhur Erîs Kuyusu'nun hemen yakınlarında yer aldığı belirtilmektedir. Ancak Semhûdî muhtemelen Medine'ye yerleşmeden önceki evlerinin burada olduğunu yani bir müddet burada konakladıklarını dile getirmektedir.⁸⁷ Anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber Medine merkezinde Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde misafir olurken bazı muhacirler bir müddet daha Kubâ'daki evlerinde kalmaya devam ettiler.

Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in kendilerinden sonra hicret eden ailelerinin de varıp konakladığı yer Kubâ oldu. Onlar da burada Külsûm b. Hidm'in evinde misafir edildiler.⁸⁸ Hatta bu kabile içerisinde yer alan Esmâ bt. Ebû Bekir hamileliği ilerlemiş olduğu halde hicret ediyordu ve Kubâ'ya vardığında oğlu Abdullah b. Zübeyr'i dünyaya getirdi. Daha sonra bebeği alıp Hz. Peygamber'e götürdü. Resûlullah da bir hurmayı çiğneyip bebeğin ağzına sürmek şekliyle tahnik yaptıktan sonra dua etti ve ona Abdullah ismini koydu.⁸⁹

Medine'de dünyaya gelen ilk muhacir çocuğu Abdullah, müslümanlar arasında büyük bir sevinç kaynağı oldu. Çünkü yahudilerin, Medine'ye hicret eden müslümanların üremesini engellemek amacıyla sihir yaptıkları konuşulmaktaydı.⁹⁰ İbn Hacer bu doğum olayının muhacirler Medine'ye yerleştikten sonra gerçekleştiğini hatta geçen müddet içerisinde çocukları olmayan muhacirlerin "Yahudiler bize sihir yaptı." diyerek endişeye kapıldıklarını aktarmaktadır. Bu nedenle haberi alan müslümanlar büyük bir sevinç yaşadılar.⁹¹

Abdullah dünyaya geldiğinde yaşanan sevinç haberleri dikkate alınırsa onun hicretin ilk zamanlarında değil belli bir müddet sonra doğduğu anlaşılmaktadır. Aksi halde yahudilerin sihir yaptığı düşüncesiyle yaşanan endişeyi açıklamak zordur. Nitekim kaynakların aktardığına göre Hz. Aişe'den on yaş kadar büyük olduğu bilinen Esmâ⁹² Zübeyr b. Avvâm ile evliydi.⁹³ Oğulları Abdullah hicretin ikinci yılında hatta hicretten yirmi ay sonra dünyaya gelmişti.⁹⁴ Müslümanlar arasındaki endişenin kalkmasına sebep olan bu büyük sevinç kaynağının Kubâ'da yaşanmış olması da önemlidir. Ayrıca oldukça yakın olan Kubâ'nın

⁸⁶ Bk. Oğuzay, "Hicretin Varış Noktası Kubâ", 297-309.

⁸⁷ Semhûdî, *Vefâ*, 3/27.

⁸⁸ Semhûdî, *Vefâ*, 3/26.

⁸⁹ Buhârî, "Akîka" 1 (7/84); Müslim, "Âdâb", 25 (3/1690).

⁹⁰ Buhârî, "Akîka" 1 (7/84).

⁹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/589; Ebû Nu'aym el-İsbahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, thk. Adil b. Yusuf el-Azâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1997), 3/1647; Semhûdî, *Vefâ*, 1/210; 3/72.

⁹² İbn Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifetü'l-aşhâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 2/616.

⁹³ el-İsbahânî, *Ma'rifetü's-şahâbe*, 3/1647.

⁹⁴ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/905; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/248; Ayrıca bk. Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2018), 450-452.

Medine'ye dahil bir semt olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Aksi taktirde orada gerçekleşen bir doğumun Medine için yapıldığı iddia edilen sihri boşa çıkardığı düşünülmeydi.

Medine'de ikamet ettiği dönem boyunca Kubâlular da daima Hz. Peygamber'in yanında yer almaya ve destek olmaya çalıştılar. Yukarıda bahsedildiği gibi savaşırlardan geri kalmadılar. Örneğin Hendek Savaşı'nda şehir merkezine gelerek savunmaya destek oldular. Savaş devam ederken kabilelerinden birinin vefat ettiğini öğrenince cenazeyi defnetmek için izin alarak bir süreliğine Kubâ'ya döndüler. Kubâ'dan sahraya çıkıp defin işlemlerini gerçekleştirirken Benî Kurayza yahudilerinden buğday, arpa, hurma gibi gıda ve yem yardımı almak için gönderilen bir Kureyş kervanına denk geldiler ve çatışmadan sonra bunları ele geçirmeyi başardılar. Kureyş kervanının başındaki Dırâr b. Hattâb ise aldığı darbelerle birlikte adamlarını toplayıp kaçmayı başardı. Kubâlular'ın tesadüfen bu olaya denk gelmeleri, iki taraf arasındaki iş birliğinin ortaya çıkması ve Kurayza ihanetinin ispatlanması bakımından önemliydi. Ayrıca uzun kuşatma sürecinde kaynakları tükenen düşmanın gıda ve yem tedarikini önleyerek savaşın seyrini müslümanlar lehine etkileyen bir operasyon oldu. Bunlara ek olarak elde edilen develer ve üzerindeki mallar müslümanlar için maddi kaynağın yanı sıra moral desteği sağladı.⁹⁵ Anlaşıldığı üzere şehrin dışında yer alan Kubâ gizlice Kurayza yahudileri ile iş birliği yapan müşriklerin kullandığı bir güzergaha yakın konumdaydı. Ayrıca Kubâlular cenazelerini yerleşim yerinin dışındaki bir mezarlığa defnetmekteydiler. Bu cenaze vesilesiyle Kureyş kervanına denk gelmeleri savaşın seyrini etkileyen önemli bir an oldu.

Savaşlar dışında da Kubâlular şehir merkezine olan yakınlıklarından istifade ederek talep ve şikayetlerini Hz. Peygamber'e arz edebilmekteydiler. Nitekim kendi mescitlerinde vakit namazlarını kıldıkları halde cuma namazı için Mescid-i Nebvî'ye gelmeleri emredildiğinden⁹⁶ onlar düzenli olarak şehir merkezine gelmekteydiler. Ayrıca Kubâ'da ikamet eden bazı müslümanların ikindi namazından sonra köylerine döndükleri ve henüz güneş yüksek bir konumda iken evlerine vardıkları da rivayetlerde yer almaktadır.⁹⁷ Örneğin onların merkezle olan bu irtibatını gösteren bir rivayete göre hicretten sonraki bir dönemde Kubâ'da humma yayılınca halk bu hastalıktan sıkıntı çekmeye başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e gelerek durumlarını arz edip yardım istediler. Çektikleri bu sıkıntıya sabretmelerinin günahlarının affına vesile olacağı müjdesini aldıklarında ise hastalığa sabredeceklerini söyleyip döndüler. Ancak bu rivayette yaşlı bir kadın kılığında tasvir edilen humma hastalığının Hz. Peygamber'in duası üzerine Medine'yi terk ederek Kubâ'ya gittiği ve orada insanlara musallat olduğu şeklindeki anlatımlar dikkat çekicidir.⁹⁸ İbn Kesîr, humma hastalığının müşahhas bir şekilde tasvir edildiği bu rivayetin Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer almadığı gibi Kütüb-

⁹⁵ Semhûdî, *Vefâ*, 1/235.

⁹⁶ İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât" 92 (1/356); Tirmizî, "Salât", 360 (1/631).

⁹⁷ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Vukûtü's-Salât", 11 (1/9); Müslim, "Mesâcid", 193 (1/434).

⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 22/287; Semhûdî, *Vefâ*, 1/54.

i Sitte içerisinde de mevcut olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in hicretin ilk yılında Medine için yaptığı bereket duasının yanı sıra hummanın da Cuhfe'ye gitmesi için dua ettiğini hatırlatmaktadır.⁹⁹ Dolayısıyla bu hastalığın Hz. Peygamber'in duası ile Medine'den çıkıp Kubâ'da yayıldığı şeklindeki anlatımlar bu verilerle uyuşmamaktadır. Buna ek olarak Kubâ kalabalık bir nüfusa ev sahipliği yapıyorken, Hz. Peygamber ve muhacirler Kubâ'yı düzenli bir şekilde ziyaret ediyor buna karşılık Kubâ ehli de en azından cuma namazlarında haftada bir kez Medine'ye geliyor iken bulaşıcı bir hastalığın Kubâ'ya gitmesi için dua edilmiş olması da makul gözükmemektedir.

Bütün bunlara ek olarak Kubâ, Hz. Peygamber'in istirahat için gittiği, kuyularını ve bahçelerini bildiği bir köydü. Örneğin meşhur Erîs kuyusu Hz. Peygamber tarafından bilinen ve ziyaret edilen bir su kaynağıydı. Hz. Peygamber zaman zaman ashabıyla birlikte bu kuyuya uğrar ve duvarlarının üzerine oturarak ayaklarını suyun içine sarkıttırdı. Bir defasında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın sırasıyla gelerek burada bulunan Hz. Peygamber'in yanına oturdukları ve birlikte bu şekilde serinleyerek istirahat ettikleri tasvir edilmektedir. Ayrıca etrafı duvarlarla çevrili ve hurma dallarından yapılmış bir kapısı olan güzel bir bahçenin içerisinde yer aldığı da betimlenmektedir. Yine oturma şekilleri hakkında yapılan tasvirler kuyunun ağzının taş duvarlarla çevrili olduğunu göstermektedir. Bazı haberlere göre Erîs Kuyusu'nun suyu azdı ve tadı acıydı. Bir gün Resûlullah bu kuyudan abdest alınca -bazı zayıf ifadelerle göre ise kuyuya tükürünce- suyu çoğalmış, tadı da güzelleşmişti. Semhûdî burada zikredilen tükürme fiili hakkında sahîh rivayetlerin bulunmadığını bildirmekte ayrıca İbn Zebâle ve İbn Şebbe'nin Hz. Peygamber'e su getirilenler arasında bu kuyuyu zikretmemelerine dikkat çekmektedir.¹⁰⁰

Hz. Peygamber'in verdiği değer ve yakın ilgisi nedeniyle sonraki idareciler de Kubâ ile yakından ilgilenmişlerdi. Beni Amr b. Avf'ın yaşlılarından aktarılan bir habere göre bir gün Hz. Ömer öğleden sonra Kubâ Mescidi'ne gelmiş ve iftar saati gelinceye kadar orada kalmıştı. Bu bekleyiş esnasında mescidin kible tarafındaki duvarın toz ve toprağını temizlemişti. Hatta kendisi çok uzaklarda bulunsa bile devesini sürüp mutlaka buraya geleceğini ifade etmişti.¹⁰¹ Bir rivayete göre ise Hz. Ömer, pazartesi ve perşembe günleri Kubâ'ya gelirdi. Ziyaretlerinden biri esnasında mescitte Kubâ halkından kimseyi göremeyince mescidin inşasında bizzat Hz. Peygamber'in ve ashabının nasıl çalıştığını anlatarak bu mescidin faziletine vurgu yapmıştı. Yine bu mescidin çok uzaklardan dahi ziyarete gelmeye layık olduğunu ifade etmişti. Akabinde hurma ağaçlarının yapraklarından getirilmesini istemiş ve onları bağlayarak yaptığı bir süpürge ile mescidi temizlemişti.¹⁰²

⁹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9/65.

¹⁰⁰ Semhûdî, *Vefâ*, 3/119-123.

¹⁰¹ İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîne*, 1/46.

¹⁰² Semhûdî, *Vefâ*, 3/20.

Hız. Osman'ın da halifeliği döneminde (644-656) Kubâ ve çevresi ile yakından ilgilendiği ve buradaki bazı arazileri kamulaştırarak vakfettiği görölmektedir. Hız. Peygamber'in ziyaret ettiği Erîs Kuyusu'nu ve buradaki bahçeleri o da zaman zaman ziyaret ederdi. Nitekim yine böyle bir ziyaret esnasında en son kendisinde bulunan ve kullanıldığı ilk günden itibaren devletin resmi mührü olan peygamber yüzüğünü bu kuyuya düşürmesi halifenin eleştirilmesine sebep olmuştu. Kaynakların aktardığına göre Hız. Osman kendi halifeliği döneminde buraya gerçekteştirdiği bir ziyaret esnasında kuyunun üzerinde otururken bir ara yüzüğü çıkarıp eline almış ve bu esnada yüzük kuyunun içine düşmüştü. Halife yüzüğü bulmak için çok çaba sarfetmiş, ancak kuyunun bütün suyu boşaltıldığı ve üç gün boyunca arandığı halde yüzük bulunamamıştı. Halifeliğinin altıncı yılında gerçekteşen bu olay akabinde yaşanan fitnelerle ilişkilendirilmişti. Süleyman mührü gibi bu yüzüğün de birtakım sırlara sahip olduğu dahi dillendirilmişti. Hız. Süleyman'ın yüzüğü kaybolduğunda saltanatının sona ermesi gibi bu yüzüğün kaybolmasının da fitne döneminin başlangıcı olarak yorumlandığı görölmektedir.¹⁰³

Son olarak ifade etmek gerekir ki Hız. Peygamber buraya tayin ettiği imam ve müezzinler¹⁰⁴ vasıtasıyla da Kubâ ile irtibatı sağlıyordu. Ayrıca yeri geldiğinde Kubâ ve çevresinin yönetimi için birilerini tayin ettiği de olurdu. Örneğin Hız. Peygamber, Bedir Savaşı öncesinde Âsım b. Adî'yi Kubâ ve çevresinin idaresi için görevlendirdi. Hatta bu görevi nedeniyle Âsım, savaşa katılmadığı halde katılanlar arasında değerlendirildi ve kendisine ganimetten pay verildi.¹⁰⁵ Bu uygulama Hız. Peygamber'in Kubâ'ya verdiği değerini göstermektedir. Zira Resûlullah önemli bir sefer için dışarıya çıkarken Medine merkezine vekil bıraktığı gibi Kubâ'ya da yönetici tayin etmişti.

Sonuç

Hicret yolculuğunun ardından ilk olarak Kubâ'ya varan Hız. Peygamber burada bir müddet misafir oldu. Kubâ'da kaldığı bu günlerde insanlarla ilgilendi ve onlara İslâm'ı anlattı. Ayrıca bir mescit inşa edilmesi için arsa tahsis ederek inşaat çalışmalarını başlattı. Bununla birlikte buradaki sayılı günlerde mescidin tamamlanması mümkün değildi. Hız. Peygamber'in burada bulunduğu günlerde sadece Kubâ halkı değil şehir merkezindeki Araplar hatta yahudiler de yoğun ilgiyle gelişmeleri takip etmeye çalıştılar. Ayrıca bu günlerde Hız. Peygamber Evs-Hazrec arasındaki gerginliğin etkilerinin hala devam ettiğini bizzat gözlemledi ve attığı bazı adımlarla taraflar arasındaki barış ve birleşme sürecini fiilen başlattı. Kubâlılar da itaatlerini gösterip bu sürece samimiyetle destek oldular. Hız. Peygamber'in Kubâ'dan şehir

¹⁰³ İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 211; Semhûdî, *Vefâ*, 3/120.

¹⁰⁴ İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/236; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/198; Semhûdî, *Vefâ*, 3/21.

¹⁰⁵ Vâkıdî, *el-Megâzi*, 1/101; Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-kârî fi şerhi şağîhi'l-Buğârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyyi, ts.), 20/298-299.

merkezine geçişi hicret yolculuğunun son aşamasını oluşturmakla birlikte İslâm tarihindeki önemli anlardan biriydi. Zira böylece Resûlullah nihai ikametine ulaştı ve sonraki bütün gelişmeler buradan yönetildi. Medineliler açısından bu olay öncesinde ve sonrasında eşine rastlanılmayan bir mutluluk ve coşku sebebi oldu.

Hız. Peygamber, Medine ikametinden sonra da merkeze bağlı yerleşim yerlerinden biri olarak gördüğü Kubâ'yı yakından takip etmeye devam etti ve halkıyla doğrudan ilgilendi. Nitekim haftanın belirli günleri burayı düzenli olarak ziyaret ederdi. Bu ziyaretlerinde Kubâ Mescidi önemli bir yere sahipti. Mutat ziyaretleri dışında gerekli gördüğünde hemen harekete geçerek Kubâ'ya gittiği de olmaktadır. Aradaki mesafenin yakınlığı nedeniyle cuma namazları için Mescid-i Nebevî'ye gelen Kubâ müslümanlar da Hız. Peygamber'in yanında olma imkânına sahipti. Onlar ilk andan itibaren itaatlerini gösterdiler ve canlarını ortaya koyarak Uhud Savaşı gibi dışarıda veya Hendek Savaşı gibi içeride yapılan bütün savaşlarda hazır bulundular.

Bunlarla birlikte Kubâ ilk günlerden itibaren önemli bir İslâm karşıtlığına da şahit olmuştu. İslâm düşmanı kimliğiyle bilinen Ebû Âmir'in peşinden giden ve onunla birlikte Medine'deki fitne hareketlerini sürdüren bir grup münafık Kubâ'da ikamet etmekteydi. Henüz ilk Kubâ günlerinde ortaya çıkan bu düşman tavırlar hicretin dokuzuncu yılında fitne amacıyla inşa ettikleri Mescid-i Dırâr ile varlığını göstermişti. Mekke'nin fethedildiği ve müslümanların bölgede etkin güç oldukları bu dönemlerde bile böylesi teşebbüslerin ortaya çıkması Kubâ merkezli fitne hareketinin şiddetini göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla Hız. Peygamber'in hicretin ilk günlerinden itibaren Kubâ ile yakından ilgilenmesinin ne kadar anlamlı olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Son olarak ifade etmek gerekir ki hicretin varış noktası olması, Hız. Peygamber'in burayla yakından ilgilenmesi, bizzat inşaat çalışmalarında yer aldığı ve düzenli olarak ziyaret ettiği Kubâ Mescidi'nin burada bulunması gibi nedenlerle Kubâ tarih boyunca müslümanlar tarafından çok değer verilen bir ziyaret mekânı olmuştur. Öyle ki Kubâ'yı ziyaret etme konusunda gösterilen hassasiyet sahâbe döneminden itibaren bir gelenek halini almıştır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. 50 Cilt. thk. Şuayb Arnavut v.dğr. Riyad: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: KURAMER, 2018.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn. *Umdetü'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyyi, ts.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dârun ve Mektebetü'l-Hilâl, 1408/1988.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhü'l-Buhârî*. 9 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1314.
- Cellûn, Adnan Derviş. *Mescidu Kubâ: en-neş'etu ve't-tarih*. Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2017.
- Çubukçu, Asri. "Buâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/340. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Demirci, Abdurrahman. "Toplumsal Barışa Katkısı Yönüyle Asr-ı Saadette Mescid (Mescid-İ Kubâ ve Mescid-İ Dirâr Kıyası)". *V. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu*. 261-276. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, 2014.
- Doğru, Yaşar. "Bir Karşı Hicret Hareketi Olarak Mescid-İ Dirâr". *Diyanet İlmî Dergi* 57 (2021), 633-674.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb Arnavud, Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsbahânî. *Ma'rifetü's-şahâbe*. Thk. Adil b. Yusuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1997.
- Ebû Ubeyd el-Bekrî, Abdullah b. Abdilazîz. *Mu'cemu me'sta'cem min esmai'l-bilad ve'l-mevazi*. 4 Cilt. thk. Mustafa es-Sekkâ. Beyrut: Âlemül-Kütüb, 1403.
- Efendioğlu, Mehmet. "Mücezzer b. Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/449. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Erkal, Mehmet. "Arşın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/411-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekîr b. Abdullah b. Mhammed. *el-Muşannef*. 7 Cilt. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu şahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ'*. thk. Seyyid Aziz. 2 Cilt. Beyrut: el-Kütübü's-Sakâfiyye, 1417/1997.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyarî ve Abdulhafiz eş-Şelebî. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr. *Kitâbü's-Siyer ve'l-megâzî*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib. *Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- İbn Seyyidünnâs, Ebû'l-Feth Fethüddîn Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *Uyûnü'l-eser fî funûni'l-megâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*. thk. İbrahim Muhammed Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.

- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî. *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*. thk. Fehim Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Mekke: y.y, 1979.
- İbn Zebâle, Muhammaed b. el-Hasen. *Ahbâru'l-Medîne*. haz. Salah Abdulaziz Zeyn Sellâme. Medine: Buhûs ve'd-Dırâsâti'l-Medîne, 2003.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini. *Sünenü İbn Mace*. 2 Cilt. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabi, t.y.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1417/1997.
- Kallek, Cengiz. "Mil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/53-54. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kamacı, Fatımatüz Zehra. "Hz. Peygamber'in Medine'nin Âliye Bölgesi ile Akîk Vadisinde Namaz Kıldığı Mekânlar". *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Aralık 2021), 81-138.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvaţta'*. 2 Cilt. Thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsil-Arâbî, 1985.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. 5 Cilt. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1374-1954.
- Oğuzay, Fatih. "Hicretin Varış Noktası Kubâ". *Amasya İlahiyat Dergisi* 19 (Aralık 2022) 280-314.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1420/2000.
- Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh. *Vefâü'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Muştafâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Carud el-Farisi. *Müsnedu Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türki. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1999/1419.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*, 6 Cilt. thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *el-Megâzî*. thk. Marsden Cons, 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Vâzih. *Kitâbü'l-büldân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Vâzih. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. Leiden: Brill, 1883.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1975.
- Yıldız, Firdevs, Öztürk, Levent. "Medine'de Ashâba Ait Evler: Hz. Ebû Bekr Örneği". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/43 (Haziran 2021): 81-108.
- Zümrüt, Osman. "İslam Tarihinde "Zararlı Mescid" (Mescid-i Dırâr) Olayı ve Günümüze Anımsattıkları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2004), 9-30.